

Роман Радович
(Львів)

ТОК ЗІ СТИЖКОВИМ ВЕРХОМ ЯК РЕЛІКТОВА ФОРМА ЖИТЛА

Серед різноманіття просторово-конструктивних варіантів поліських клунь на особливу увагу заслуговують зрубні будівлі, перекриті рубленим центрично-вінчастим

верхом. Окремі релікти таких споруд обстежили українські та польські вчені у 20–30-х роках ХХ ст.¹ Насправді останній зразок току із вінчастим верхом центричної композиції був виявлений науковцями Київського му-

зею під відкритим небом у 70-х роках ХХ ст.² Дослідники фіксували такі токи в сс. Собачин³, Кишин, Озеряни⁴ Олевського району, Дідковичі Коростенського⁵ району Житомирської області; Дроздинь⁶, Старе Село⁷ Рокитнівського району Рівненської області; Гричиневиці, Великі Стеблевичі, Войткевиці колишнього Лунинецького повіту (Білорусь)⁸. Білоруські вчені згадують квадратні клуні із пірамідальним центрично-вінчастим перекриттям у Житковицькому районі (сс. Баяничі, Лясковичі)⁹.

Стіни таких будівель представляли собою шестигранний (чи наближений до квадрата) зруб, складений з колод (сс. Гричиневиці, Стеблевичі, Собачин, Дроздинь) або брусів (сс. Старе Село, Кишин) у простий замок. Дах, який мав форму шестигранної зрізаної вверху піраміди¹⁰, виконували теж у зрубній техніці з горизонтальних вінців, які догори поступово вкорочувались. Причому врубки у вінцях конструкції покриття робили неглибокими, тому між ними залишалися досить широкі щілини. Така техніка вкладання вінців, яка дає розріджений варіант зрубу, відома у росіян і білорусів як техніка «в рэж», у поляків – «luźny zrab». Відомий дослідник слов'янського світу Казимир Мошинський вважав такий дах «дерев'яною аналогією» так званого фальшивого склепіння кам'яних споруд круглої форми¹¹.

На території України, зокрема в регіоні Карпат, відомі й інші господарські споруди, перекриті зрубним стіжковим верхом. Так, на Закарпатті (с. Керецьки Свалявського р-ну) траплялись невеликі зрубні приміщення («кучі»), перекриті зрубним пірамідальним верхом, які призначались для утримання свиней¹². Проте найбільшої досконалості зрубне центрично-вінчасте перекриття досягнуло в українських дерев'яних храмах.

У контексті нашої праці заслуговують на увагу дві мініатюри XIII (XV) ст., на яких зображено «поруб»¹³ (деякі вчені трактують цю споруду як «льох, обкладений колодами [чи, швидше, викладений з колод? – Р. Р.]»¹⁴). На мініатюрах відображені дві події, датовані у літопису 1067–1068 роками: «Ізяслав тоді привів Всеслава до Києва, і всадили його в поруб із двома синами... Люди ж висікли Всеслава із поруба»¹⁵. Приміщення «поруб» згадується і в інших місцях літопису: «... Ігорь разболелся в порубе... И тогда, по-слав, повеле над ним поруб разоимати, а тако выяша ис поруба вельми больного и несошау келью...» (1146), «...Князи же (всадиша)

в поруб и отъемше, ослепиша Мъстислава и Ярополка...» (1177)¹⁶. Споруда, яка зображає поруб, однозначно дерев'яна, складена з горизонтальних вінців і перекрита стіжковим верхом такої ж конструкції, як і стіни. На ілюстраціях є віконця. Дверей, очевидно, не було, оскільки, щоб випустити з нього хворого Ігоря, поруб необхідно було розібрати («разоимати»). Всеслава з поруба «висікли» (поруб вирубали сокирами, що і відтворено на мініатюрі). Найбільш вірогідно, що вхідний отвір у цю споруду був розташований на вершині шатрового перекриття.

Аналогії дахів, генетично пов'язаних із центрично-вінчастим перекриттям, поліських клунь відомі у росіян (дах «костром» («епанчой»), «горшком», «порубом»)¹⁷. У Московській області їх влаштували таким чином. По довжині даху клали два дерева («погоніни»). Упоперек них врізали три «самці» таким чином, що середній зв'язував «погоніни» посередині. Далі, відступаючи дещо до середини, врубували другий ряд «погонін» (вже коротших), по них – «самці» (теж коротші від попередніх) і т. д. Таким чином створювалась пірамідальна, звужена доверху конструкція, заввишки приблизно 3,5 м, складена із десяти рам, утворених «погонінами» і «самцями»¹⁸. Дахами подібної конструкції перекривали «овіни» та криті двори в Московській області¹⁹, бані, двори на Середньому Поволжі²⁰ тощо.

На особливу увагу заслуговує інформація, записана К. Мошинським у с. Старе Село (нині – Рокитнівського р-ну), про те, що шестикутні будинки цілком подібні до зафіксованої тут шестигранної стодоли, перекритої зрубним дахом, «...тільки від неї менші служили раніше в згаданому поліському селі як хати, але хат таких було перед роками за-ледве дві на ціле село...»²¹.

Враховуючи твердження відомого польського дослідника Збігнева Дмоховського про те, що «...будівлі господарські повстали значно пізніше від житлових і, напевно, неодноразово переймали їх уклад»²², а також подібне твердження, висловлене відомим українським ученим Михайлом Драгомановим, відповідно до якого «...давніші типи житлових будівель у процесі піднесення культури на вищий щабель переходять у розряд господарських»²³. Інформація К. Мошинського набуває особливої цінності. Зокрема, знаний дослідник Полісся Степан Таранушенко на основі цього вважав, що «...шестигранні рублені будови з стіжковим рубленим верхом без стелі на Україні в минулому використовували»

лись, як житло...», і думка Михайла Драгоманова «...повинна відіграти значну роль в розробці проблеми генезису типів будов»²⁴.

Зауважимо, що генетично споріднений зі стіжковим верхом поліських клунь дах «костром» росіяни у минулому застосовували і при влаштуванні дахів над житлом (Московська обл., колишня Пензенська губернія²⁵). Найімовірніше, що власне таку стелю на теренах Білоруського Полісся описав російський дослідник Іван Сербов на початку ХХ ст.: «...Зустрічаються ще курні хати з куполоподібною стелею і з отвором вверху, який звичайно після опалювання печі закривається дощаним щитом...»²⁶.

Житла зі зрубним стіжковим верхом відомі також у неслов'янських народів, зокрема на Кавказі: у грузинів – «дарбазі»²⁷, вірмен – «азарашен» («лгхатуні») ²⁸, азербайджанців – «карадам»²⁹. Деякі грузинські вчені відзначають поширення житла «дарбазного» типу, у різних відмінах, в азіатській будівельній культурі аж до Індії³⁰. Відомий грузинський вчений Лонгиноз Сумбадзе проводить численні паралелі з дарбазним житлом, виконаним із застосуванням дерева чи каменю, у таких країнах, як Таджикистан, Індія, Китай, Корея, Персія, Туреччина, а також на північному сході Африки та ін.³¹

Грузинське житло-«дарбазі» представляє собою квадратне у плані приміщення, перекрите стіжковим центрично-вінчастим верхом. На території Грузії ще у ХІХ ст. воно, очевидно, мало значне поширення. У крайньому випадку станом на 60-ті роки ХХ ст. було обстежено більше сотні таких споруд³². Тут воно досягло архітектурно-конструктивної досконалості. Дарбазні перекриття (назва такого верху – «гвіргвіні» (вінець)) за способом вкладання балок поділяють на «гвіргвіні» паралельного, кутового та змішаного вкладання, у свою чергу кожна із цих груп поділяється на чотирикутні й восьмикутні «гвіргвіні»³³. Грузинські вчені вважають «дарбазі» одним із найдавніших і корінних типів житла, широко розповсюдженого колись на сході і півдні країни³⁴. Вони пов'язують його з Колхідським домом, описаним римським архітектором І ст. до н. е. Вітрувієм³⁵.

Про спорідненість поліських клунь, перекритих зрубним стіжковим верхом, із житловими опалюваними спорудами свідчить ряд факторів.

У першу чергу це стосується технологічних особливостей зведення зрубу стін. Слід нагадати, що стіни зрубних поліських клунь

(як і інших холодних господарських будівель двору) складали, не дуже старанно підганяючи вінці, часто залишали між останніми незначні щілини, які забезпечували добру циркуляцію повітря, що значно прискорювало просихання необмолоченого збіжжя³⁶. До речі, як повідомляють респонденти із с. Леонівка Іванківського району, у каркасно-дильованих клунях (з тильного боку) іноді навіть витягали два-три вінця («барканиці») – для «кращого продуху». Натомість у відомих клунях із сс. Собачин і Старе Село зруб досконалий, а у вінцях клунь із сс. Гричиневичі та Великі Стеблевиці для щільнішого їх прилягання вибрана драчка (поздовжній паз), що практично не траплялося при спорудженні холодних будівель двору, але було типовим для житлобудівництва.

Ще одним конструктивним рудиментом, який пов'язує поліські клуні, перекриті центрично-вінчастим дахом із житловими спорудами, є отвір на його вершині, який засувається дошками. З. Дмоховський порівнював такі клуні із тимчасовим житлом поліщуків і гуцулів, у яких наявне відкрите вогнище посередині приміщення та аналогічний отвір, призначений для відводу диму³⁷. Як вважав дослідник, верхній отвір відігравав тут також і функцію первісного вікна (як у давніх житлах греків, східних німців) і відповідав норвезькій «лорі»³⁸. До речі, у деяких квадратних і шестикутних поліських клунях (сс. Старе Село, Гричиневичі) збереглося широке кругове піддашся, підтримуване платівкою, опертою на виноси третього (зверху) вінця зрубу. На думку З. Дмоховського, наявність такого піддашся у житлових будівлях була можлива лишень за відсутності вікон у стінах і наявності верхнього світлового отвору³⁹. Слід зазначити, що для примітивніших форм житла південних слов'ян із відкритим вогнищем посередині приміщення теж характерна відсутність вікон у стінах і наявність верхнього світло-димового отвору⁴⁰. Як твердять дослідники, центрично-вінчасті перекриття на кшталт вірменського «лгхатун» та грузинського «дарбазі», зі світло-димовим отвором вверху, «в принципі представляють собою землянкову систему житла», свідченням чого, зокрема, є використання світло-димового отвору замість звичайного вікна у стіні⁴¹. А відомий чеський історик Любор Нідерле вважав, що деякі типи примітивного землянкового житла, яке збереглося на Балканах, південні слов'яни будували на своїй прабатьківщині ще до переселення на південь⁴².

Заслугує на увагу і лексема «осеть», яку поліщуки іноді застосовували для називання шестигранних клунь зі зрубним шатровим перекриттям⁴³. Як уже згадувалось, цим терміном на Поліссі називали опалювані споруди, призначені для просушування збіжжя. Подібний верх траплявся і в росіян при будові сушарень аналогічного призначення – «овинів»⁴⁴.

Аналогії багатогранних зрубних будівель знаходимо також у тимчасовому житлі гуцулів. Зокрема, «колиби» гуцульських лісорубів та лісосплавників часто мали форму шести-, восьми-, дев'яти-, одинадцяти-, дванадцяти- чи навіть чотирнадцятигранного зрубу (завишки приблизно 0,9–1,5 м)⁴⁵. Шпари між вінцями (як і у стаціонарних житлах) конопатили мохом. Крокви вкладали таким чином, що вони творили пірамідальну форму даху. Дах вкривали дралицями або лубом, поверх якого клали смерекове гілля з хвоєю, а на його вершині залишали отвір («прозир») для виходу диму. Вікон у колибах не було. В одній зі стін прорубували двері, через які заходили до невеличких сіней. Посередині колиби влаштовували ватру, низ якої вимощували камінням чи зводили підмурівку. Навколо ватри встановлювали примітивні дерев'яні тапчани («подлога») чи влаштовували «пріче», на яких спали лісоруби. У ногах «подлогів» ставили «заставки» з дощок, щоб від ватри не пекло в ноги.

Хоча археологія не дає прямих підтверджень побутування багатогранних чи прямокутних жител, перекритих стіжковим зрубним верхом, існування таких споруд у давніх слов'ян абсолютно не виключене. Передовсім звертають на себе увагу так звані овальні «юртоподібні» житла, відомі в деяких селищах пограниччя Лісостепу і Степу (Йосипівка, Чернеччина) пеньківської культури (носіями якої, на думку вчених, були племена антів)⁴⁶. Не заглиблюючись у дискусію, які точаться між археологами щодо цього питання впродовж кількох останніх десятиліть⁴⁷, можемо припустити, що одним із цілком вірогідних варіантів реконструкції деяких із цих жител могли бути наближені до кола багатогранні зрубні споруди. Зокрема, це стосується овальної наземної будівлі, виявленої В. Петровим на Стецівському поселенні. Її основа перебувала в шарі гумосного піску на глибині 0,25 м від сучасної поверхні. Діаметр долівки, вкритої плямами сажі і вугликів, дорівнював 6–7,2 м⁴⁸. Особливу увагу слід звернути на те, що по периметру споруду оточував рівчак шириною 0,3–0,4 м, завглибшки 0,1–0,15 м⁴⁹. Останній

факт надзвичайно показовий, коли взяти до уваги етнографічні відомості про те, що у будівлях XIX ст., споріднених із житлом, нижній вінець зрубу, з метою теплозбереження, дещо заглиблювали в землю⁵⁰. Без особливих труднощів можна побачити, що в овал рівчака вписується восьмигранний зруб (зазначимо, що в розкопі немає ніякого натяку на стовпові ями). Найбільш вірогідним варіантом перекриття такої споруди міг бути дах шатрової форми. До речі, щодо останнього, то подібну думку висловлювали деякі археологи⁵¹. Зауважимо, що квадратні у плані житла із вогнищами, розташованими ближче до центру, які переважали на ранньому етапі пеньківської культури⁵², у більшості випадків теж могли бути перекриті стіжковим дахом. До речі, у примітивніших житлах південних слов'ян (болгар, македонців, сербів, хорватів), які, на думку вчених, сформувались на основі носіїв пеньківської культури⁵³, шатроподібні дахи траплялись ще у кінці XIX – на початку XX ст.⁵⁴

Відомий польський учений Зигмунт Глогер, досліджуючи генезу даху в поляків, вважає, що первісний прототип даху складався із чотирьох рівних боків і мав одну спільну вершину⁵⁵, тобто мав стіжкову форму. З. Дмоховський вбачав генетичний зв'язок стіжкових верхів із центрично-вінчастими⁵⁶. Непрямим доказом наявності такого даху в давньослов'янському житлі може слугувати повідомлення арабського мандрівника X ст. Ібн-Даст (Ібн-Русте), який, відвідавши слов'ян, писав про місцеве будівництво: «Холод в їхній країні буває до того великий, що кожен з них викопає собі в землі ніби пивницю, до якої приробляє з дерева гостроверхий дах, подібно до (верху) християнської церкви, й на той дах накладає землю. У таких пивницях поселяються з усією сім'єю і, взявши дров і каміння, запалюють вогонь і розпикають каміння на вогні до червоного»⁵⁷. Ми маємо всі підстави розглядати стіжковий центрично-вінчастий дах як один із найбільш вірогідних варіантів реконструкції описаного мандрівником дерев'яного гостровершого даху, подібного до верху християнської церкви.

Таким чином, викладений матеріал дозволяє простежити певний зв'язок між поліськими багатогранними чи квадратними клунями, перекритими центрично-вінчастим верхом і житловими спорудами. Причому необхідно зазначити, що застосування такої форми даху в житлах мало бути найбільш раціональним при наявності відкритого вогнища, розміщеного посередині споруди.

Примітки

¹ Таранушенко С. Клуни українського Полісся / С. Таранушенко // Народна творчість та етнографія. – 1968. – № 3. – С. 62, 63; *Moszyński K.* Kultura ludowa słowian / К. Moszyński. – Kraków, 1929. – Ch. 1 : Kultura materialna. – S. 486–487; *Moszyński K.* O kulturze ludowej południowo-środkowego Polesia / К. Moszyński // *Zemia*. – Warszawa, 1925. – S. 170–174; *Dmochowski Z.* Sprawozdania ze studiów nad poleskim budownictwem drzewnym w r. 1934–35 / Z. Dmochowski // *Buletyn historii sztuki i kultury*. – 1935. – R. III. – S. 325; *Dmochowski Z.* Ze studiów nad poleskim budownictwem drzewnym / Z. Dmochowski // *Buletyn historii sztuki i kultury*. – 1937. – R. V. – S. 170–179.

² *Верговський С.* Давне народне будівництво українського та білоруського Полісся / С. Верговський // Народна творчість та етнографія. – 1979. – № 2. – С. 74, 75. Нам не довелося побачити таких споруд, проте під час експедиції 1997 року в радіоактивнозабруднені райони Полісся згадки про них зафіксовано у трьох населених пунктах Олевського району. Зокрема, у с. Корощино пам'ятають «...один ток на шість вуглів, перекритий шестивугловим накатом...» (записав Р. Радович 10.07.1997 р. у с. Корощино Олевського р-ну Житомирської обл. від Адама Яковича Козловця, 1924 р. н.). У с. Озеряни «...колись були токи, роблені в вугли з круглого леса, вони були на 4 або на 6 вуглів, розміром 8×10 м, на них робили накат і крили драєю...» (записав Р. Радович 13.07.1997 р. у с. Озеряни Олевського р-ну Житомирської обл. від Івана Степановича Грозя, 1936 р. н.). У с. Кишин пам'ятають «...один квадратний ток (5×5 м), будований з брусця в вугли з 4-схилим накатним дахом...» (очевидно, його перевезли до Національного музею народної архітектури та побуту України) (записав Р. Радович 16.07.1997 р. у с. Кишин Олевського р-ну Житомирської обл. від Володимира Тимофійовича Рабуша, 1926 р. н.).

³ Таранушенко С. Клуни українського Полісся... – С. 62, 63.

⁴ *Верговський С.* Давне народне будівництво українського та білоруського Полісся... – С. 74, 75.

⁵ Таранушенко С. Клуни українського Полісся... – С. 62, 63.

⁶ *Moszyński K.* O kulturze ludowej południowo-środkowego Polesia... – S. 124–125; *Dmochowski Z.* Sprawozdania ze studiów nad poleskim budownictwem... – S. 170; *Ломова М., Жолтовский П., Козакевич М.* Разведывательная поездка на украинское Полесье / М. Ломова, П. Жолтовский, М. Козакевич // Советская этнография. – 1853. – № 4. – С. 127.

⁷ *Moszyński K.* O kulturze ludowej południowo-środkowego Polesia... – S. 124–125; *Dmochowski Z.* Sprawozdania ze studiów nad poleskim budownictwem... – S. 170.

⁸ *Dmochowski Z.* Ze studiów nad poleskim budownictwem... – S. 170.

⁹ *Якімовіч Ю.* Драўлянае дойдства Беларускага Палесся. XVII–XIX ст. / Ю. Якімовіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – С. 44.

¹⁰ Дах квадратних у плані токів творить чотиригранну зрізану піраміду аналогічної конструкції.

¹¹ *Moszyński K.* Kultura ludowa... – S. 487.

¹² *Стельмах Г.* Поселення, двір, житло / Г. Стельмах // Українці : історико-етнографічна монографія (макет). – К., 1959. – Т. 1. – С. 339–340.

¹³ Літопис Руський (За Іпатським списком) / переклад Л. Махновець. – К. : Дніпро, 1989. – С. 103. – Ілюстр. 156 ; С. 105. – Ілюстр. 158.

¹⁴ *Poppe A.* Materiały do słownika terminów budownictwa staroruskiego X–XV w. / A. Poppe. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1962. – S. 58.

¹⁵ Літопис Руський... – С. 104, 105.

¹⁶ *Poppe A.* Materiały do słownika terminów... – S. 58.

¹⁷ *Бломквист Е. Э.* Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов (поселения, жилища и хозяйственные строения) / Е. Э. Бломквист // Восточнославянский этнографический сборник. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – С. 100.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ *Маслова Г. С.* Русские постройки среднего Поволжья / Г. С. Маслова // Советская этнография. – 1953. – № 1. – С. 103.

²¹ *Moszyński K.* Kultura ludowa... – S. 487; *Moszyński K.* O kulturze ludowej południowo-środkowego Polesia... – S. 125.

²² *Dmochowski Z.* Ze studiów nad poleskim budownictwem drzewnym... – S. 175.

²³ Записки Юго-Западного отдела русского географического общества. – К., 1874–1875. – Т. 2. – С. 35–36.

²⁴ Таранушенко С. Клуни українського Полісся... – С. 63.

²⁵ *Бломквист Е. Э.* Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов... – С. 100.

²⁶ Дослідження, проведені автором у районі: між с. Осиповичі нинішнього Бобруйського р-ну і Пінськом (див.: *Сербов И. А.* Белорусы-сакуны / И. А. Сербов. – Пг., 1915. – С. 3–4).

²⁷ *Сумбадзе Л.* Грузинское дарбази / Л. Сумбадзе. – Тбилиси : Заря востока, 1960. – С. 7–9.

²⁸ *Циркунов В.* О происхождении зодчества / В. Циркунов. – М., 1965. – С. 94.

²⁹ Таранушенко С. Клуни українського Полісся... – С. 63.

³⁰ Там само.

³¹ *Сумбадзе Л.* Грузинское дарбази... – С. 6.

³² Там само. – С. 5.

³³ Відомі одиничні випадки й інших різновидів «гвіргвіні»: п'яти-, шести-, семикутні (див.: *Сумбадзе Л.* Грузинское дарбази... – С. 15).

³⁴ Там само. – С. 7.

³⁵ Переклад цього місця з другої частини «Десяти книг» Вітрувія у редакції Л. Сумбадзе зву-

чить так: «У колхідського народу на Понті, завдяки багатству лісів, кладуть на землю цільні дерева справа і зліва, залишаючи поміж ними таку відстань, яку допускає довжина дерев, а на кінці їх кладуть зверху другі, поперечні, які замикають внутрішній простір житла. Потім, з'єднуючи кути з чотирьох боків по чергово вкладеними колодами і таким чином виводячи з колод стіни по рівню з нижніми колодами, виводять доверху башти, а проміжки, які залишаються через товщину лісу, заробляють "східнями" і глиною. Так же (роблять) і дахи, перекидаючи перекладини з відступом від краю, постійно вкорочуючи їх (догори), з чотирьох боків виводять до середини піраміди, криючи листям і глиною, утворюють настільки буденні у варварів черепахоподібні баштові дахи» (див.: *Сумбадзе Л.* Грузинское дарбази... – С. 8).

³⁶ *Гурков В., Гошко Р.* Поселения / В. Гурков, Р. Гошко // Полесье. Матеріальна культура. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 313.

³⁷ *Dmochowski Z.* Ze studiów nad poleskim budownictwem drzewnym... – S. 175–176.

³⁸ Там само. – С. 176–177.

³⁹ Там само. – С. 184–185.

⁴⁰ *Макаров Л. В.* Типы сельского жилища Болгарии / Л. В. Макаров // Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы. – М.: Наука, 1969. – С. 13–16; *Кашуба М. С.* Типы народного жилища в Югославии в XIX в. / М. С. Кашуба // Там само. – С. 70–73; *Родић Зоран.* Развој сеоске куће и становање у сербији. Етнографски музеј Београда / Зоран Родић. – Београд, 1999. – С. 8.

⁴¹ *Циркунов В.* О происхождении зодчества... – С. 94.

⁴² *Нидерле Л.* Славянские древности / Л. Нидерле. – М.: Наука, 1956. – С. 248.

⁴³ *Гурков В., Гошко Р.* Поселения... – С. 314.

⁴⁴ *Бломквист Е. Э.* Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов... – С. 100.

⁴⁵ *Радович Р.* Тимчасове житло Українців / Р. Радович // Вісник львівського університету. – Л., 2005. – Вип. 39–40. – С. 516–518. – (Серія історична); *Шухевич В.* Гуцульщина / В. Шухевич. – Л., 1899. – Ч. 1. – С. 81; *Могитич І.* Колиби лісорубів / І. Могитич // Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 2. – С. 77–79; *Гошко Ю.* Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю. Гошко. – К., 1976. – С. 140; *Гошко Ю.* Промислове будівництво // Народна архітектура Українських Карпат XV–XX ст. / Ю. Г. Гошко, Т. П. Кіщук, І. Р. Могитич, П. М. Федака / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Львів. відділення. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 170–172.

⁴⁶ *Баран В. Д.* Давні слов'яни / В. Д. Баран // Україна крізь віки. – К., 1998. – Т. 3. – С. 51.

⁴⁷ *Приходнюк М.* Археологічні пам'ятки середнього Придніпров'я VI–IX ст. н. е. / М. При-

ходнюк. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 18–25; *Горюнов Е.* Некоторые вопросы Днепровского Лесостепного левобережья в V – начале VIII вв. / Е. Горюнов // Советская археология. – 1973. – № 4. – С. 109; *Рутковская Л.* О стратиграфии и хронологии древнего поселения около с. Стецовки на р. Тясмине / Л. Рутковская // Раннесредневековые восточнославянские древности. – Ленинград: Наука, 1974. – С. 28.

⁴⁸ *Приходнюк М.* Археологічні пам'ятки середнього Придніпров'я... – С. 24.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ *Радович Р.* Поліська стебка / Р. Радович // ЗНТШ. Праці секції етнографії та фольклористики. – Л., 2001. – Т. ССХІІІ. – С. 111–112.

⁵¹ *Приходнюк М.* Археологічні пам'ятки середнього Придніпров'я... – С. 20.

⁵² *Баран В. Д.* Давні слов'яни... – С. 51.

⁵³ Там само. – С. 245–250, 317.

⁵⁴ *Макаров Л. В.* Типы сельского жилища Болгарии... – С. 13–16; *Кашуба М. С.* Типы народного жилища в Югославии в XIX в... – С. 70–73; *Родић Зоран.* Развој сеоске куће и становање у сербији... – С. 8.

⁵⁵ *Gloger Z.* Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce / Z. Gloger. – Warszawa, 1907–1909. – Т. 1. – С. 198.

⁵⁶ *Dmochowski Z.* Ze studiów nad poleskim budownictwem drzewnym... – S. 173–174.

⁵⁷ *Січинський В.* Чужинці про Україну: вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. Січинський. – К., 1992. – С. 19.